

قاعدہ ید از دید گاہ فقہ و حقوق

مولانا:

میثم اسماعیل

زمستان ۹۷

سرشناسه	: اسماعیلی، میثم، ۱۳۶۰ آبان-
عنوان و نام پدیدآور	: قاعده ید از دیدگاه فقه و حقوق / مولف میثم اسماعیلی.
مشخصات نشر	: مشهد: میثم اسماعیلی، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۱۶۸ ص.
شابک	: ۹۷۸۶۲۲۰۰۰۵۹۹۵
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: قاعده ید
موضوع	: *Yad formula (Islamic law)
موضوع	: مالکیت (فقه)
موضوع	: Property (Islamic law)
موضوع	: مالکیت
موضوع	: Property
رده بندی کنگره	: ۶۴۱/۵۲b، ی/۴الف ۵ ۱۳۹۷
رده بندی دیویی	: ۲۹۰ ۳۲۴
شمار کتابشناسی ملی	: ۴۴۵۸ د

قاعده ید از دیدگاه فقه و حقوق

مؤلف: میثم اسماعیلی

تیراژ: ۱۰۰۰ جلد

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۷

چاپ: چاپخانه دانشگاه فردوسی مشهد

شابک: ۹۷۸-۶۲۲۰-۰۰۵-۹۹-۵

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

حق چاپ محفوظ و کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به ناشر می باشد.

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۱۵
فصل اول: آشنایی با (ید)، تصرف و مفاهیم آنها.....	۱۹
بخش اول: بررسی مفهوم ید و ماهیت آن.....	۱۹
مبحث اول: مفهوم ید.....	۱۹
گفتار اول: تعریف لغوی ید.....	۲۰
گفتار دوم: ید در قرآن کریم.....	۲۱
گفتار سوم: ید در فقه اسلامی.....	۲۲
مبحث دوم: مفهوم و کلیات قاعده ید.....	۲۳
مفهوم قاعده در فقه.....	۲۳
مفهوم اصطلاحی قاعده ید.....	۲۳
گفتار اول: قاعده ید در عرف.....	۲۶
گفتار دوم: قاعده ید در حقوق مدنی.....	۲۸
مصادیق ید.....	۲۸
گفتار سوم: اماره یا اصل عملی بودن قاعده ید.....	۳۰
تعریف لغوی اماره.....	۳۰
تعریف اصطلاحی اماره.....	۳۱
مفهوم اصل.....	۳۱
اصول عملیه.....	۳۲
مبحث سوم: جایگاه و محل حجیت اماره.....	۳۳
گفتار اول: قاعده ید اماره یا اصل؟.....	۳۳
گفتار دوم: مفهوم اماره در حقوق مدنی.....	۳۵
اماره ید در قانون مدنی.....	۳۶
گفتار سوم: دیدگاه فقهاء در تعدد ایادی و اماریت آنها.....	۳۷

۳۸	مبحث چهارم: اقسام ید
۳۸	گفتار اول: ید موجب مالکیت
۴۰	گفتار دوم: ید اماره مالکیت
۴۰	ید مالکانه
۴۱	ید امانی ملکی
۴۲	ید موجب ضمان
۴۳	ید حسی
۴۳	ید حکمی
۴۳	ید صوری
۴۴	ید واقعی
۴۴	بخش دوم: بررسی مفهوم تصرف
۴۴	مبحث اول: تصرفات
۴۴	تعریف لغوی تصرف
۴۴	تعریف اصطلاحی تصرف
۴۵	گفتار اول: تصرف در حقوق مدنی
۴۵	اماره تصرف در منافع
۴۶	گفتار دوم: دیدگاه فقها در اماره تصرف بر منافع
۴۶	الف) ملا احمد نراقی
۴۷	ب) حضرت امام خمینی (ره)
۴۷	پ) مرحوم طباطبایی یزدی
۴۸	مبحث دوم: انواع تصرف
۴۸	گفتار اول: تصرف مستقیم و غیر مستقیم
۵۰	اهم نکات فصل اول

فصل دوم: حجیت «ید»، دیدگاه و مستندات فقهاء

۵۱	بخش اول: نحوه کاشفیت ید
۵۱	مبحث اول: شرایط حجیت ید
۵۲	گفتار اول: کاشفیت ید
۵۳	الف) غلبه
۵۳	ب) طبع اولیه
۵۴	گفتار دوم: آیا قاعده ید شامل صاحب ید می‌شود؟

۵۵	گفتار سوم: حجیت «ید» از حیث موضوع
۵۵	مبحث دوم: دلایل حجیت ید
۵۶	گفتار اول: بناء عقلا
۵۷	گفتار دوم: اجماع فقهاء
۵۸	گفتار سوم: لزوم عسر و حرج
۵۸	گفتار چهارم: امضاء شارع
۵۹	گفتار پنجم: اخبار و روایات
۶۱	(الف) روایت نبی اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم)
۶۱	(ب) روایت «حفص بن غیاث» از امام صادق (علیه السلام)
۶۲	(پ) روایت «یونس بن یزید»
۶۳	(ث) روایت فدک
۶۳	(ج) روایت «امام علی (علیه السلام)»
۶۴	گفتار ششم: اتفاق نظر مجتهدان
۶۵	اختلاف در حجیت قاعده ید
۶۵	گفتار هفتم: جواز شهادت به ملکیت با استناد به «
۶۶	مبحث سوم: قاعده علی الید
۶۷	گفتار اول: رابطه ید با قاعده علی الید
۶۸	گفتار دوم: رابطه ید با علی الید از دیدگاه فقها
۷۰	گفتار سوم: مستندات قاعده علی الید
۷۰	(الف) حدیث نبوی (صلی الله علیه و آله و سلم)
۷۱	(ب) بناء عقلاء
۷۱	(پ) احترام به مال مسلمان
۷۲	گفتار چهارم: حجیت «ید» نسبت به ذوالید
۷۴	گفتار پنجم: حجیت «ید» نسبت به مدعی و منازعی
۷۵	مبحث چهارم: ضمان ید
۷۵	ید موجب ضمان
۷۵	رابطه فقهی ضمان و ید
۷۶	مبحث پنجم: ضمان غاصب
۷۶	گفتار اول: ضمان منافع در فقه اسلامی
۷۷	گفتار دوم: ضمان غاصب نسبت به منافع
۷۹	اهم نکات فصل دوم

۸۱	فصل سوم: قاعده «ید» در قانون مدنی
۸۱	بخش اول: قاعده ید در فقه و حقوق مدنی
۸۱	مبحث اول: تعریف قاعده در فقه و حقوق
۸۲	گفتار اول: قاعده در حقوق مدنی
۸۲	تعریف قاعده حقوقی
۸۲	تفاوت قاعده‌ی فقهی با قاعده‌ی حقوقی
۸۲	گفتار دوم: قاعده ید در قانون مدنی ایران
۸۳	لزوم جریان قاعده ید در حقوق مدنی
۸۴	گفتار سوم: کاربرد «انونی ید» در تنازع
۸۴	مبحث دوم: مایه حقوقی ید و تصرف
۸۶	گفتار اول: رابطه قاعده «ید» با تصرف
۸۷	گفتار دوم: مبانی اماره صرف
۸۷	اهمیت تصرف در قانون مدنی
۸۸	اماره تصرف در حقوق
۸۸	بخش دوم: مقایسه قاعده ید با احکام فقهی اصول
۸۸	مبحث اول: تعارض «ید» با سایر امارات و اصول
۸۸	تعارض «ید» با اصول
۸۹	تعارض «ید» با استصحاب
۹۰	تعارض «ید» با بینه
۹۱	تعارض «ید» با استفاضه
۹۲	تعارض «ید» با طرق
۹۲	تعارض «ید» با اقرار
۹۳	گفتار اول: رابطه قاعده «ید» با طهارت و نجاست
۹۴	گفتار دوم: رابطه قاعده «ید» با نسب و اعراض
۹۴	گفتار سوم: تعارض ید فعلی با ید سابق در فقه
۹۵	الف) نظر اول: تقدیم استصحاب بر ید
۹۶	ب) نظر دوم: تقدیم ید بر استصحاب
۹۷	گفتار چهارم: تعارض ید فعلی با ید سابق در قانون مدنی
۱۰۰	مبحث دوم: ضمان منافع در حقوق مدنی ایران
۱۰۰	گفتار اول: مقایسه قاعده «ید» با منافع
۱۰۱	بخش سوم: خلع ید

.....	مبحث اول: خلع ید	۱۰۲
.....	گفتار اول: ماهیت حقوقی دعوی خلع ید	۱۰۲
.....	عناصر دعوی خلع ید	۱۰۲
.....	گفتار دوم: مفهوم خلع ید در ایفای ناروا	۱۰۴
.....	مبحث دوم: مفهوم خلع ید در غصب	۱۰۵
.....	گفتار اول: انواع خلع ید در غصب اموال منقول و غیر منقول	۱۰۵
.....	الف) خلع ید در غصب اموال منقول	۱۰۵
.....	ب) خلع ید در غصب اموال غیر منقول	۱۰۶
.....	گفتار دوم: خلع ید در ایقاعات	۱۰۷
.....	الف) خلع ید در ایفای ارضی موات	۱۰۷
.....	ب) مفهوم خلع ید در اعراض	۱۰۸
.....	مبحث سوم: عناصر دعوی تبع ید	۱۰۸
.....	گفتار اول: تصرف عدوانی در تابعین مدنی	۱۰۸
.....	گفتار دوم: تمایز قاعده ید با دعوای رفع سرفروانی	۱۰۹
.....	الف) مشروع بودن تصرف	۱۰۹
.....	ب) مالکانه بودن تصرف	۱۰۹
.....	ج) مبنای تصرف	۱۰۹
.....	گفتار سوم: رابطه فقهی ید و رفع تصرف عدوانی	۱۱۰
.....	الف) حمایت از مالک واقعی	۱۱۰
.....	ب) تصرف مادی صرف	۱۱۰
.....	گفتار چهارم: رابطه حقوقی ید و رفع تصرف عدوانی	۱۱۰
.....	مبحث چهارم: دلالت تصرف بر مالکیت	۱۱۱
.....	گفتار اول: رابطه تصرف و مالکیت	۱۱۲
.....	الف) حق	۱۱۳
.....	ب) حکم	۱۱۳
.....	گفتار دوم: تصرف به عنوان مالکیت	۱۱۴
.....	گفتار سوم: ید اماره مالکیت	۱۱۴
.....	گفتار چهارم: شرایط حجیت ید بر مالکیت	۱۱۵
.....	گفتار پنجم: رابطه حقوقی ید و مالکیت	۱۱۶
.....	مبحث پنجم: تصرف در قانون مدنی	۱۱۶
.....	گفتار اول: رابطه حقوقی ید و اماره تصرف در اعیان	۱۱۷

۱۱۹	گفتار دوم: ارکان تصرف
۱۲۰	گفتار سوم: اقسام تصرف
۱۲۰	الف) تصرف مستقیم
۱۲۱	ب) تصرف غیر مستقیم
۱۲۲	گفتار چهارم: اقسام تصرف در قانون مدنی
۱۲۲	الف) تصرف واحد
۱۲۲	ب) تصرف متعدد
۱۲۲	پ) تصرف قانونی
۱۲۲	ت) تصرف عداوت
۱۲۳	گفتار پنجم: بواعث تصرف عدوانی در حقوق امروزی
۱۲۴	گفتار ششم: تصرف سبب مالکیت
۱۲۴	الف) تصرف با حسن نیت
۱۲۵	ب) تصرف بدون حسن نیت
۱۲۶	اهم ثبات فصل سوم
۱۲۹	ضمائم و پیوستها
۱۲۹	بخش اول: بررسی مفهوم مالکیت در حقوق مدنی
۱۲۹	مبحث اول: تعاریف مال
۱۲۹	تعریف لغوی مال
۱۳۰	تعریف حقوقی مال
۱۳۱	اقسام مال
۱۳۱	تقسیم بندی های دیگر اموال
۱۳۱	الف) اموال مثلی
۱۳۱	ب) اموال قیمی
۱۳۲	مبحث دوم: ماهیت مالکیت و تفسیر آن
۱۳۳	سابقه تاریخی مالکیت
۱۳۴	تعریف لغوی مالکیت
۱۳۵	تعریف اصطلاحی مالکیت
۱۳۶	تعریف مالکیت در حقوق
۱۳۷	اقسام مالکیت در فقه و حقوق مدنی
۱۳۷	الف) مالکیت حقیقی

۱۳۷	ب) مالکیت اعتباری
۱۳۸	مالکیت در اسلام
۱۳۹	الف) مالکیت عمومی
۱۳۹	ب) مالکیت خصوصی
۱۴۰	اقسام مالکیت از منظر شهید صدر
۱۴۰	الف) مالکیت خصوصی
۱۴۰	ب) مالکیت عمومی
۱۴۰	پ) مالکیت دولتی
۱۴۱	مبحث سوم: مالکیت در قانون مدنی
۱۴۲	اقسام مالکیت در حقوق مدنی
۱۴۲	الف) مالکیت مادی
۱۴۳	ب) مالکیت تبعی
۱۴۳	پ) مالکیت حکمی
۱۴۵	ت) مالکیت معنوی
۱۴۵	دلالت ایادی بر مالکیت
۱۴۶	تعدد ایادی و صورت‌های گوناگون
۱۴۷	مبحث چهارم: ماهیت حدود تصرفات مالک
۱۴۸	فرض تصرفات بدون ضرر مالک
۱۴۸	فرض تصرفات با ضرر مالک
۱۴۸	رابطه حقوقی تصرف با مالکیت
۱۴۹	رد اماره تصرف با دلایل مالکیت
۱۵۰	آثار اقرار متصرف به مالکیت مدعی در اماره تصرف
۱۵۱	مبحث پنجم: مفهوم و شرایط غصب
۱۵۱	تعریف لغوی غصب
۱۵۱	تعریف اصطلاحی غصب
۱۵۱	شرایط غصب
۱۵۱	اول: استیلاء
۱۵۲	الف) تعریف لغوی استیلاء
۱۵۲	ب) تعریف اصطلاحی استیلاء
۱۵۲	دوم: عدوانی بودن استیلاء
۱۵۲	سوم: حق غیر

۱۵۳	بخش دوم: مالکیت و حقوق شهروندی
۱۵۳	مبحث اول: مالکیت و چالش حقوق شهروندی با سد معبر
۱۵۳	مالکیت و حقوق شهروندی
۱۵۳	تعاریف حقوق اساسی
۱۵۴	اهداف حقوق اساسی
۱۵۴	مبحث دوم: شهروند و حقوق شهروندی
۱۵۴	مفهوم شهروند
۱۵۵	حقوق شهروندی
۱۵۵	حق مالکیت در حقوق شهروندی
۱۵۶	مبحث سوم: شناخت مفهوم سد معبر
۱۵۶	تعریف سد معبر
۱۵۸	سد معبر در حقوق ایران
۱۵۹	حکم سد معبر در قانون مجازات اسلامی
۱۵۹	حکم سد معبر از نگاه معصومین علیه السلام
۱۶۰	حکم سد معبر از دیدگاه مراجع
۱۶۰	چالش بین مالکیت و حقوق شهروندی
۱۶۲	اهم نکات
۱۶۳	منابع و مأخذ

قاعده ید از قواعد مشهور و معتبری است که در اکثر مسائل فقهی و حقوقی، به طور وسیع مورد استناد قرار می‌گیرد و به عنوان یکی از ادله اثبات‌کننده مالکیت به حساب آمده هر چند این دلیل در مقابل اداهای دیگر متزلزل است اما با این وجود، این قاعده همواره مورد استناد بوده و در دعاوی، محاکم و تلافیات به وجود آمده استفاده گردیده و راهگشای مسائل و قضایا بوده و محور بسیاری از معاملات روزمره است.

در اکثر کتاب‌هایی که در فقه مذکور مذهب امامیه تدوین شده، این قاعده مورد بحث قرار گرفته و از دلایل و موارد کاربرد آن سخن به میان آمده است.

قاعده «ید» را از دو جنبه می‌توان مورد رسیدگی قرار داد؛ یکی از آن دو بعد، جنبه سبب و موجد مالکیت است.

از این جنبه در موضوعات حیازت، مباحات، احبای اموات و ... بحث کرده‌اند مثلاً هرگاه کسی ماهی یا حیوان وحشی را شکار کند یا با ایجاد نهری مادی‌ها را از رودخانه را محصور کند، ماهی‌ها به ملکیت او درمی‌آیند و این علت تملک، استیلا و ید است.

جنبه دوم، بحث از جهت اماره و دلیل بر مالکیت است که در همه مذاهب فقهی مورد توجه بوده اما تنها در فقه شیعه به عنوان قاعده‌ای مجزا مطرح شده است؛ در قانون اساسی ایران این قاعده که از آن با عنوان «صرف» یاد می‌شود به عنوان اماره تصرف شناخته شده است و آن را هم در اعیان و هم در منافع و هم در حقوق جاری و حاکم دانسته‌اند.

در حقیقت این اماره بر این معنا دلالت دارد که هر شیء و هر ملکی و هر حق در ید و اختیار مالک و صاحب آن است و عرف متصرف هر مالی را مالک آن می‌شناسد و در صورت اقامه دعوی علیه متصرف، تصرف به عنوان اماره مالکیت، دلیلی به نفع متصرف خواهد بود و موقعیت او را در دعوی یا معاف بودن از اقامه هر گونه دلیل و استدلال تحکیم می‌کند اما باید

این نکته را هم در نظر گرفت که این قاعده و اماره و دلیل می‌تواند در طرف دعوی مقابل نیز اثبات مالکیت را داشته باشد و قانون ۳۵ قانون مدنی این اختیار را برای او تصریح کرده است؛ «تصرف به عنوان مالکیت، دلیل بر مالکیت است مگر آنکه خلاف آن ثابت شود.»

تصرف به عنوان مالکیت یعنی این که فرد مالی را در تصرف فعلی خود داشته باشد و هر گونه انتفاعی بتواند از آن ببرد و مدعی مالکیت آن مال باشد. بر این اساس مادامی که بین و دلیلی خلاف این قاعده اثبات نشده باشد قاعده «ید» اقتضای ملکیت را دارد و باید آن فرد را مالک آن شیء بدانیم.

بنابراین اماره ید با وجود قدرت زیادی که در جهت حمایت از متصرف دارد دارای اعتبار نسبی و قابل اثبات خلاف است به طوری که در صورت تعارض با سایر ادله از درجه اعتبار ساقط می‌گردد به عنوان مثال در صورت اثبات مالکیت سابق از طریق اقرار متصرف اماره قدرت اثباتی خود را از دست داده و در نتیجه نمی‌تواند با اقرار که کاملترین ادله قلمداد می‌گردد معارضه کند.

قاعده ید به این معناست که به سبب وضع ید، دست نهادن و مسلط بودن و در اختیار داشتن چیزی ادعای شخص مسلط و مستولی اثبات می‌شود.

قاعده ید یکی از ملزومات زندگی اجتماعی و از قواعد مسلم فقهی است که در بسیاری از ابواب فقهی علی‌الخصوص در ابواب معاملات به عنوان اماره مالکیت مورد تمسک قرار گرفته است و در فقه شیعه یکی از قواعد کلیدی به شمار می‌آید و مراجع استفاده بسیاری از قوانین حقوقی در جمهوری اسلامی ایران نیز همین قاعده فقهی و پرکاربرد است.

با توجه به پیشرفت‌های روزانه و سریع علوم در جوامع کنونی، مانند طرح شدن مسائل جدیدی هستیم که در فقه همان مسائل مستحدثه هستند که در علم فقه و حقوق نیازمند قوانین شرعی می‌باشند تا مکلف یا هر شخصی از افراد جامعه را راهنمایی کنند. بر این اساس یکی از قواعد مهم و پرکاربرد در علم فقه قاعده ید است که حقوق دانان برای وضع بسیاری از قوانین خود به این قاعده استناد می‌کنند. از آن رو که عامل فقهی، حقوقی و عرفی در تعریف و کاربرد و انجام ید نقش بسزایی دارد و صدق عنصر سلطه و استیلاء منوط به تشخیص عرف است از این رو ید از کیفیت بخصوصی برخوردار نیست و حد خاصی ندارد، بلکه حسب مورد و تناسب مقام، جلوه‌های گوناگون و مصادیق متعدد دارد که برای تطبیق قاعده ید با قوانین

حقوقی امروز به ضرورت موجود نیاز به پژوهش حاضر شده است.

قاعده ید به طور کلی در کتب و مقالات بسیاری بحث شده همچنین به صورت‌های جزئی مانند بررسی تطبیقی قاعده ید از منظر فریقین و غیره نیز موضوعاتی مطرح شده است در بحث‌های حقوقی نیز به صورت جداگانه قوانینی که سر منشاء آن قاعده ید می‌باشند در کتب و مقالات بحث شده است اما به طور منسجم موضوعی که قواعد فقهی ید را با قوانین حقوقی مطابقت داده شده باشد یافت نشد.

در این موضوع کتب و مقالاتی چاپ شده از قبیل:

کتب فقهی که به قاعده ید پرداخته شده بود عبارتند از؛

مصباح الفقه: روی، الخلاف شیخ طوسی، نهاییه الدرایه فی شرح الکفایه از آخوند خراسانی، ابن حمزه مؤلف کتاب الوسیله؛ کتاب بدایه المجتهد و نهاییه المقتصد ابن رشد، القواعد الفقهیه میرزا حسن - وردی القواعد الفقهیه والاجتهاد و التقليد (الرسائل از امام خمینی؛ و دروس تمهیدیة فی القواعد الفقهیه نوشته دکتر ایروانی و منابع دیگر.

کتب حقوق مدنی که به شرح قاعده ید و قوانین آن پرداخته عبارتند از؛

- کتب دکتر جعفری لنگرودی که به این شرح است: مبسوط در ترمینولوژی حقوق، حقوق اموال، دایره المعارف علوم اسلامی قضایی، دانشنامه حقوق خصوصی، ج ۱، دایره المعارف حقوق دانشنامه حقوقی، فرهنگ عناصر شناسی، المدونه در حقوق کاتوزیان و امامی آنچه نوشتار پیش رو مبحث مهم قراردادهاست این که حسن مالکیت و اهمیت آن در تصرفات شخص، ملک، اعضای بدن و اشیاء و دیگر مصادیق ید و ویژگی‌های حقوقی نحوه تسلط بر اضراف و اکتاف، بر آن می‌دارد که برای کشف جزئیات و کاربردهای آن، هر داف را در نظر گرفت:

پژوهش حاضر نظریات و توضیحات در رابطه با قاعده ید را جویا شده و به جستجوی قوانین حقوقی پرداخته و آن دسته از قوانینی که متخذ از قاعده ید بوده را شناسایی و در این تحقیق جمع بندی نموده است. همچنین استفاده از مجموعه آثار کتب فقهی و قواعد مستند از جمله القواعد الفقهیه میرزا حسن بجنوردی، مکارم شیرازی، محقق داماد و ... و نیز کتب حقوقی معتبری چون چندین منبع معتبر حقوقی دکتر کاتوزیان و مجموعه قوانین مدنی و نرم

افزارهای مادر نظیر جامع الاحادیث شیعی، سایت‌های فقهی و حقوقی و استفتائات، استفاده از مجلات و مقالات معتبر فقهی و حقوقی نرم افزاری مورد تحقیق و بررسی قرار گرفته است. به طور کلی روش تحقیق به صورت کتابخانه‌ای و با ابزار فیش برداری سیستمی و نوشتاری انجام شده است. موضوع مهمتر از آن کسب نظر اساتید دانشگاهی و عندالافتضاء حوزوی و نیز مراجع دخیل در امور فقهی - حقوقی کمک شایانی در این موضوع داشته‌اند.